

Ponovljivi tipi osebnosti v otroštvu in mladostništvu: slovenska prečna primerjava[#]

Maja Zupančič¹ in Alenka Gril²

¹ *Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Ljubljana*

² *Pedagoški inštitut, Ljubljana*

Povzetek: Pri prečnem vzorcu 4- do 14-letnih otrok in mladostnikov ($N = 1341$) sva empirično določali individualne konstelacije petih osebnostnih dimenzij (tipe osebnosti) in preučili njihovo notranjo ponovljivost. Ciljne udeležence so s pomočjo starostno in kulturno decentriranega merskega pripomočka ocenile njihove mame, po postopku Asendorpfa in sodelavcev (2001) pa sva izločili več rešitev pri razvrščanju otrok v skupine in interpretirali najustreznejšo, ki predstavlja štiri tipe osebnosti. Povprečni tip je vključeval posameznike (26 %) s povprečno izraznostjo dimenzij vestnost, ekstravertnost, odprtost/intelekt, nevroticizem in z razmeroma visoko sprejemljivostjo. Za zadržane otroke/mladostnike (35 %) so bili značilni podpovprečno nizka odprtost/intelekt, razmeroma nizka vestnost in ekstravertnost ter razmeroma visok nevroticizem. Udeležence, ki so se razvrstili v svojeglavi tip (30 %), so opisovale visoka odprtost/intelekt ter (v okviru odstopanj v območju povprečja) nekoliko višja ekstravertnost in nesprejemljivost. Najmanj obsežni prožni tip je združeval izjemno vestne, ekstravertne, odprte, čustveno stabilne in visoko sprejemljive posameznike. Povprečnemu tipu osebnosti je pripadalo več deklet kot fantov, ki so se v primerjavi z dekleti pogosteje razvrstili v svojeglavi in zadržani tip. Slednjemu so najpogosteje pripadali otroci v srednjem in poznem otroštvu, svojeglavi tip je bil najpogostejši v zgodnjem otroštvu, povprečni pa v zgodnjem mladostništvu.

Ključne besede: otroštvo, mladostništvo, tipi osebnosti, petfaktorski model osebnosti, starostne razlike

Replicable personality types in childhood and adolescence: A Slovenian cross-sectional study

Maja Zupančič¹ and Alenka Gril²

¹*University of Ljubljana, Department of Psychology, Ljubljana, Slovenia*

²*The Educational Research Institute, Ljubljana, Slovenia*

Abstract: The present study explored individual constellations of five personality dimensions (personality types) and their internal replicability with a sample of 4- to 14-year-olds ($N = 1341$). Employing an age- and culture-decentered assessment tool the target participants were rated by their mothers and the procedure by Asendorpf et al. (2001) was followed to derive personality types. Several cluster solutions were investigated with the one representing four personality types appearing the most interpretable.

[#] Podatki so bili pridobljeni v okviru projektov J5-6450-0581-04 in P5-0062, ki ju financira Javna agencija RS za raziskovalno dejavnost.

* Naslov / Address: red. prof. dr. Maja Zupančič, Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI – 1000 Ljubljana, e-pošta: maja.zupancic@ff.uni-lj.si

The average type included individuals (26%) expressing moderate levels of conscientiousness, extraversion, openness/intellect, and neuroticism, and a relatively high level of agreeableness. The reserved children/adolescents (35%) scored below-average in openness/intellect, relatively low in conscientiousness and extraversion, and they were rated relatively high for neuroticism. The wilful participants (30%) were high in openness/intellect and within the average range they appeared relatively extraverted and disagreeable. The resilient type turned out to be the least capacious as it captured extremely conscientious, extraverted, open, emotionally stable and relatively high agreeable individuals. More girls than boys were classified as average and the boys were, in comparison to the girls, more often assigned to the wilful and to the reserved personality types. The wilful type was the most common in early childhood, the reserved type membership was the most frequent in middle and late childhood, and early adolescents were the most frequently classified to the average type.

Key-words: childhood, adolescence, personality, five factor model of personality, age differences

CC = 2840

Empirične raziskave osebnosti v različnih razvojnih obdobjih se pretežno ukvarjajo s preučevanjem medosebnih razlik po posameznih značilnostih, osredotočene so na spremenljivke oz. poteze. V zadnjih dveh desetletjih je začelo naraščati tudi zanimanje raziskovalcev za medosebne razlike v konstelaciji posameznih osebnostnih značilnosti pri posamezniku, torej za preučevanje osebnostnih značilnosti, ki je osredotočeno na posameznika. S slednjim, t. i. tipološkim pristopom poskušajo avtorji prepoznati ponovljive kombinacije več osebnostnih potez pri posameznikih ali tipe osebnosti (Hart, Atkins in Fegley, 2003; Mervielde in Asendorpf, 2000). Empirične, na posameznika osredotočene študije mladostnikov in odraslih zasledimo že v Blockovem delu (1971; Block in Block, 1980) o prožnosti in nadzoru jaza, ki pa so mu raziskovalci do nedavnega namenili le malo pozornosti. Novejše tipološke študije so poleg odraslih (npr. Asendorpf, Borkenau, Ostendorf in Van Aken, 2001; Pulkkinen, 1996; York in John, 1992) in mlajših mladostnikov (Robins, John, Caspi, Moffit in Stouthamer-Loeber, 1996; Van Lieshout, Van Aken in Scholte, 1999) obravnavale tudi otroke (npr. Asendorpf in Van Aken, 1999; Caspi in Silva, 1995; Hart idr., 2003; Hart, Hofmann, Edelstein in Keller, 1997). Tipološke študije otrok pa so do nedavnega vključevale le temperamentne poteze ali dimenziji prožnost (prilagodljivost na spreminjajoče se značilnosti situacij, še posebej stresnih, konfliktnih in nedoločenih) in nadzor jaza (težnja po zadrževanju izražanja impulzov), ki ju določamo s pomočjo *Kalifornijskega Q-niza za otroke (California Child Q-set, CCQ; Block in Block, 1980)*.

Tipi osebnosti v otroštvu in mladostništvu

Večina novejših tipoloških raziskav z otroki in mlajšimi mladostniki še vedno temelji na metodi Q-razvrščanja s pomočjo CCQ, ki vsebuje 100 opisov posameznikovih značilnosti in predstavlja metodo ocenjevanja, osredotočeno na posameznika.

Ocenjevalci opise razvrščajo glede na izraznost opisane značilnosti pri ciljnem otroku/mladostniku. Pri tem posameznika ocenjujejo tako, da pripišejo enako število značilnosti vsaki izmed ravni izraznosti (devetstopenjska porazdelitev ravni). Razvrstitev opisov pri vsakem posamezniku rezultira v individualnem Q-profilu. S postopkom inverzne (Q) faktorjske analize lahko ugotovljamo, ali se posamezni Q-profil združujejo v razmeroma homogene tipe osebnosti. Robins in sodelavci (1996) so razvili metodološko primeren postopek določanja tipov osebnosti na osnovi osebnostnih profilov *CCQ*: (a) inverzna faktorjska analiza posameznih osebnostnih profilov; (b) v analizi ostanejo Q-faktorji, ki so zadovoljivo ponovljivi na več slučajnih polovicah vzorca; (c) posameznike razvrstimo v tipe osebnosti na osnovi najbolje prilegajočega Q-faktorja; (č) posamezne profile, ki kažejo podobnosti z več kot enim Q-faktorjem, razvrstimo v tipe na osnovi rezultatov diskriminantne analize. Z uporabo tega postopka so različni raziskovalci podprli obstoj treh ponovljivih Q-faktorjev, robustnih glede na različne ocenjevalce, starost ciljnih posameznikov in družbo, v kateri se razvijajo (Asendorpf idr., 2001; Asendorpf in Van Aken, 1999; Hart idr., 1997, 2003; Robins idr., 1996). Faktorji predstavljajo tri temeljne tipe osebnosti, avtorji pa so po Blocku (1971) zadržali njihovo izvirno poimenovanje: prožni tip, tip s pretiranim in tip s pomanjkljivim nadzorom. Za prvega sta značilna visoka prožnost in zmeren nadzor jaza, za tip s pretiranim nadzorom nizka prožnost in visok nadzor, za tip s pomanjkljivim nadzorom pa nizka prožnost z nizkim nadzorom jaza.

Robins in soavtorji (1996) ter Hart s sodelavcema (2003) so na osnovi ugotovitve, da lahko kratko obliko *CCQ* prilagodimo ocenjevanju po petfaktorskem modelu (PFM) (John, Caspi, Robins, Moffit in Stouthamer-Loeber, 1994), tri tipe opisali tudi z rezultati na petih PFM lestvicah. Prožni otroci in mlajši mladostniki so bili ocenjeni nekoliko nad povprečjem pri vseh petih (ekstravertnost, sprejemljivost, vestnost, čustvena stabilnost in odprtost), tisti s pretiranim nadzorom so prejeli nizke ocene zlasti pri dimenzijah ekstravertnost in čustvena stabilnost, posamezniki s pomanjkljivim nadzorom pa so imeli še posebej nizke rezultate pri dimenzijah vestnost in sprejemljivost. Ponovljivi in tipu osebnosti specifični vzorci PFM rezultatov so se pokazali tudi z uporabo neodvisnih mer PFM (Asendorpf idr., 2001; Asendorpf in Van Aken, 1999). V literaturi kljub temu zasledimo poročila o nekaterih odstopanjih od navedenega splošnega vzorca, saj so rezultati, dobljeni s tipološkim pristopom, nekoliko bolj odvisni od sestave vzorca udeležencev kot tisti, ki izhajajo iz pristopa, osredotočenega na poteze (Mervielde in Asendorpf, 2000).

Drugi postopek, s pomočjo katerega empirično določamo tipe osebnosti, je analiza razvrščanja podatkov o več osebnostnih potezah v skupine (klastrska analiza). Iz rezultatov pri več potezah posamezniku določimo individualni profil osebnosti, posamezne profile pa razvrstimo v homogene skupine preko analize razvrščanja v skupine. Ugotovljene skupine (klastri) predstavljajo tipe osebnosti (npr. Asendorpf idr., 2001; Barbaranelli, 2002; Mervielde in Asendorpf, 2000). Uporaba tega postopka je najpogostejša v tipoloških študijah osebnosti odraslih (Barbaranelli, 2002; Boehm, Asendorpf in Avia, 2002; Costa, Herbst, McCrae, Samuels in Ozer, 2002; Rammstedt,

Riemann, Angleitner in Borkenau, 2004; Schnabel, Asendorpf in Ostendorf, 2002) in v tipoloških študijah otrokovega temperamenta (npr. Caspi in Silva, 1995; glej tudi Caspi, 1998) oz. tistih, pri katerih uporabljamo na spremenljivke osredotočeno metodo ocenjevanja (udeleženec ocenjuje sebe ali ga ocenjujejo drugi po posameznih značilnostih, in sicer v primerjavi z drugimi posamezniki). Caspi (2000; Caspi in Silva, 1995) je nadaljeval tipološko usmerjenost v preučevanju otrokovega temperamenta in ob upoštevanju multiplih mer vedenja pri triletnikih prepoznal pet tipov temperamenta, večinoma pa so se otroci razvrstili v tri tipe. Triletniki z dobro prilagojenim tipom (z značilnostmi, podobnimi prožnemu tipu) so imeli starosti primeren nadzor nad svojimi čustvi in vedenjem, bili so samozavestni in so se ugodno odzivali na nove situacije, ljudi in frustracije. Tip s pomanjkljivim nadzorom je vključeval impulzivne, eksplozivne, odkrenljive, čustveno nestabilne in nemirne triletnike, ki so močno izražali svoja čustva, še posebej negativna, ter so se vedli nasprotovavno. Zavrti tip temperamenta (spominja na tip s pretiranim nadzorom) je združeval anksiozne in socialno plašne otroke, zadržane v socialnih stikih in nezaupljive do neznanih oseb. Preostala tipa, manj obsežna in z nižjo napovedno veljavnostjo v kasnejša razvojna obdobja, sta vključevala triletnike s samozavestnim (nekoliko impulzivni, radovedni, prilagodljivi triletniki) in zadržanim profilom temperamenta (razmeroma plašni in nesproščeni otroci, vendar manj previdni in bolj prilagodljivi novim situacijam kot zavrti otroci).

Nove mere otrokove/mladostnikove osebnosti in tipološki pristop

V zadnjih letih je bila opravljena množica raziskav, katerih rezultati jasno kažejo, da lahko tudi medosebne razlike v otroštvu zanesljivo opišemo z osebnostnimi značilnostmi, označevalci splošnih dimenzij PFM (npr. Barbaranelli, Caprara, Rabasca in Pastorelli, 2003; Halverson idr., 2003; Measelle, John, Ablow, Cowan in Cowan, 2005; Mervielde in De Fruyt, 1999, 2002; Zupančič in Kavčič, 2004, 2005a). Med raziskovalci namreč obstaja precejšnje soglasje glede tega, da PFM najbolje povzema organizacijo osebnostnih potez pri odraslih v različnih družbah in jezikovnih skupnostih (npr. McCrae in Costa, 1997; McCrae in John, 1992; McCrae in Terracciano, 2005; Schnabel idr., 2002). Čeprav je bil ta model deležen tudi neugodnih kritik (npr. Block, 1995; Pervin, 1994), je njegova vrednost nedvomno porasla z identifikacijo razvojnih predhodnikov petih robustnih dimenzij osebnosti. Da bi se izognili potencialni nevarnosti morebitnega izkrivljanja starostno specifičnih značilnosti v otroštvu z nasilnim stiskanjem osebnostnih značilnosti otrok v „Prokrustovski prostor“ strukture osebnosti pri odraslih, so raziskovalci na osnovi t. i. pristopa prostih opisov (glej Kohnstamm, Halverson, Mervielde in Havill, 1998; Zupančič, 2001) razvili nove psihometrično ustrezne pripomočke za ugotavljanje osebnostnih značilnosti pri otrocih in mlajših mladostnikih (do približno 15 leta), tj. *Hierarhični osebnostni vprašalnik za otroke (Hierarchical Personality Inventory for Children, HiPIC*; Mervielde in De Fruyt, 1999; glej tudi Mervielde in De Fruyt, 2002) in *Vprašalnik individualnih razlik med otroki*

(*Inventory of Child Individual Differences, ICID*; Halverson idr., 2003). Oba vprašalnika sta starostno decentrirana in zajemata tiste osebnostne značilnosti v otroštvu in zgodnjem mladostništvu, ki jih pri otrocih/mladostnikih kot najbolj očitne zaznavajo odrasle referenčne osebe (starši, vzgojitelji, učitelji).

Dosedanje raziskave z novimi merskimi pripomočki so bile z nekaterimi izjemami (De Fruyt, Mervielde in Van Leeuwen, 2002; Knyazev in Slobodskaya, v tisku; Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006) opravljene le v okviru na poteze osredotočenega pristopa. De Fruyt in sodelavca (2002) so pri določanju tipov osebnosti s podatki, zbranimi z novim PFM pripomočkom (*HiPIC*), s pomočjo katerega so belgijski starši ocenjevali svoje osemletne in desetletne otroke, prvi uporabili postopek razvrščanja v skupine. Avtorji so izločili tri skupine, ki sicer niso bile visoko notranje ponovljive, a so imele zadovoljivo sočasno kriterijsko veljavnost, vsebinsko pa so opisovale tipe, podobne prožnemu, tipu s pretiranim in s pomanjkljivim nadzorom. Prožni osemletniki so bili ekstravertni, čustveno stabilni in odprti ter povprečno vestni in sprejemljivi, medtem ko so bili prožni desetletniki ocenjeni visoko na vseh petih dimenzijah. Na področju socialnega vedenja so prožni otroci obeh starosti izražali najmanj težav v primerjavi z njihovimi vrstniki, uvrščenimi v preostala dva tipa osebnosti. Ne glede na starost so bili otroci s pretiranim nadzorom opisani kot čustveno nestabilni in nizko ekstravertni ter so na področju socialnega razvoja izražali največ vedenja ponotranjenja (razmeroma pogosto potrnost, zaskrbljenost, redko vključevanje v vrstniško skupino, težnja k starosti neprimerni odvisnosti od odraslih), tisti s pomanjkljivim nadzorom pa so bili ocenjeni kot podpovprečno vestni in sprejemljivi ter so na socialnem področju izražali največ vedenja pozunanjenja (razmeroma pogosto izražanje jeze, agresivnosti v vrstniški skupini, razmeroma redko prosocialno vedenje do vrstnikov in pogosto nasprotovanje avtoriteti).

Knyazev in Slobodskaya (v tisku) sta na osnovi *ICID* samoocen ruskih mladostnikov izločila tri ponovljive skupine, ki sta jih interpretirala kot prožni (nadpovprečne ekstravertnost, vestnost in odprtost, podpovprečni nevroticizem in razmeroma nizka nesprejemljivost), tip s pretiranim nadzorom (podpovprečna ekstravertnost in odprtost, razmeroma nizka nesprejemljivost ter, v okviru povprečja, nekoliko nižja vestnost in višji nevroticizem) in tip s pomanjkljivim nadzorom (podpovprečna vestnost, nadpovprečna nesprejemljivost in nevroticizem ter povprečna ekstravertnost in odprtost). Prožni mladostniki so izražali največ prosocialnega in najmanj težavnega vedenja, tisti s pretiranim nadzorom so imeli razmeroma največ čustvenih težav (anksioznost, potrnost) in težav v vrstniških odnosih (vzpostavlanje stikov, druženje), mladostniki s pomanjkljivim nadzorom pa so imeli razmeroma največ vedenjskih težav in znakov hiperaktivnega vedenja. V Sloveniji je bila tipološka študija z *ICID* (*sln. VIRO*) izvedena z dosedaj najmlajšim vzorcem otrok, triletnikov, ki so jih neodvisno ocenili njihove mame in očeti (Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006). Tri visoko notranje ponovljive skupine, prepoznane na osnovi ločenih poročil obeh staršev, so bile med mamami in očeti strukturno enake. Značilni osebnostni profili otrok v posameznih skupinah so nekoliko odstopali od tistih, opisanih v dosedanjih raziskavah,

podatki v analizi razvrščanja v skupine pa so temeljili na štirih dimenzijah, saj se označevalne lestvice odprtosti pri triletnikih združujejo v širšo dimenzijo Ekstravertnost (Zupančič in Kavčič, 2004). Prožni triletniki so bili – enako kot prožni otroci in mladostniki v različnih drugih raziskavah – visoko ekstravertni in vestni ter ocenjeni kot podpovprečno nesprejemljivi in čustveno nestabilni (nevroticizem). Povprečni tip otrok so opisovale vrednosti osebnostnih dimenzij v območju povprečja ($\pm 0,5 SD$), nekoliko nižji ekstravertnost in vestnost ter nekoliko višji nevroticizem (podobnost tipu s pretiranim nadzorom). Za svojeglave triletnike je bila značilna visoka ekstravertnost ter, v območju povprečja, razmeroma visoka nesprejemljivost (podobnost tipu s pomanjkljivim nadzorom), nekoliko višja vestnost in nekoliko nižji nevroticizem. Glede socialnega vedenja v vrtcu so se povprečni otroci značilno razlikovali od prožnih in svojeglavih, saj so jih vzgojiteljice ocenile kot manj socialno kompetentne in bolj nagnjene k vedenju ponotranjenja kot triletnike, ki so bili uvrščeni v druga dva tipa osebnosti (Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006).

Namen študije

V pričujoči eksploratorni študiji sva nadaljevali delo M. Zupančič, A. Podlesek in T. Kavčič (2006), ki so s pomočjo najsodobnejšega merskega pripomočka (*VIRO*) ugotavljale tipe osebnosti pri najmlajši starostni skupini otrok (3 leta), pri kateri je ta pripomoček uporaben. Preučevanje tipov osebnosti sva razširili v kasnejšo starost oz. razvojna obdobja. V analizo sva tako vključili starševa poročila o otrocih in mladostnikih v celotnem nadaljnjem starostnem razponu, ki mu je uporaba tega pripomočka namenjena, torej od 4 do 14 let. Glavni cilj raziskave je bil ugotoviti, ali se pet robustnih osebnostnih dimenzij, ki sledijo iz latentne strukture *VIRO* (ocene mam) pri starostno heterogenem vzorcu slovenskih otrok/mladostnikov (Zupančič, Gril in Kavčič, 2006), zanesljivo in dosledno organizira v specifične profile osebnosti, predstavnike kakovostno različnih tipov osebnosti. Ob predpostavki, da se notranje ponovljivi tipi pojavljajo, je bil dalje namen študije ugotoviti, s kolikšnim številom tipov zadovoljivo pojasnimo raznolikost osebnostnih profilov, kakšni so razvojni trendi in razlike med spoloma glede pripadnosti otrok/mladostnikov posameznim tipom osebnosti. Sistematična tipološka raziskava, ki bi pokrivala tako širok starostni razpon udeležencev namreč še ni bila opravljena, prednost pričujoče študije v primerjavi z drugimi pa je tudi v tem, da so bili različno stari ciljni udeleženci ocenjeni preko enakega merskega pripomočka (starostno decentriranega) in, da so jih ocenjevale osebe v enaki socialni vlogi (mame). Rezultati tipoloških raziskav so namreč precej občutljivi ne le na kulturo in statistični postopek za določanje tipov, pač pa tudi na uporabljeni merski pripomoček, metodo ocenjevanja osebnostnih značilnosti (v tem primeru je ta osredotočena na spremenljivke) in ocenjevalca (Mervielde in Asendorpf, 2000; Rammstedt idr., 2004).

Metoda

Udeleženci

V vzorec sva vključili 1341 otrok in mladostnikov, o katerih so poročale njihove mame. Ciljni posamezniki so bili stari med 4 in 14 let. Najmlajša skupina je vključevala otroke v obdobju zgodnjega otroštva ($N = 127$), stare med 4 in 6 let, ki so v času izvajanja raziskave obiskovali enega izmed 18 naključno izbranih vrtcev (različne slovenske regije). Ostali udeleženci so bili učenci in so obiskovali eno izmed 28 naključno izbranih osnovnih šol v različnih slovenskih regijah. Skupine učencev so bile v obdobjih srednjega otroštva ($N = 276$; starost od 6;1 do 8;5 let), poznega otroštva ($N = 460$; starost od 8;6 let do 11;5 let) in zgodnjega mladostništva ($N = 478$; starost 11 let in pol ali več). Dekleta in fanti so bili v štirih razvojnih obdobjih zastopani enako, celotni vzorec pa je sestavljalo 52,5 % deklet (za 19 udeležencev nismo dobili podatkov o spolu). Prav tako je bila sestava vzorca glede izobrazbe mam podobna med starostnimi skupinai. Celotni vzorec ciljnih posameznikov je ocenilo: 10,5 % mam z osnovnošolsko izobrazbo, 21,7 % s poklicno srednjo šolo (10 ali 11 let zaključenega šolanja), 27,9 % z zaključeno 4- ali 5-letno srednjo šolo, 18,5 % mam z višješolsko izobrazbo, 16,7 % z univerzitetno izobrazbo ter 4,5 % mam z opravljenim magistriranjem ali doktoratom.

Pripomočki

Vprašalnik individualnih razlik med otroki (VIRO; The Inventory of Child Individual Differences, ICID, Halverson idr., 2003; slovenska priredba Zupančič in Kavčič, 2004) sva uporabili kot mero otrokovih in mladostnikovih osebnostnih značilnosti. Pripomoček vključuje 108 pridevnikov in fraz (kratkih postavk), ki opisujejo posameznikove značilnosti v starševi vsakdanji govorici. Vsako postavko poročevalec (npr. mama, oče, učiteljica, mladostnik sam) oceni s pomočjo sedemstopenjske Likertove lestvice (npr. 1 = *lastnost je pri otroku mnogo manj izražena kot pri večini otrok njegove starosti*, 4 = *... kot pri večini otrok ...*, 7 = *... mnogo bolj kot pri večini otrok ...*). VIRO (oz. izvirnik ICID) je bil oblikovan kot kulturno in starostno decentriran merski pripomoček ter vsebuje opise otrok in mlajših mladostnikov, ki jih uporabljajo starši v različnih družbah (glej Kohnstamm idr., 1998; Halverson idr., 2003). Postavke se združujejo v 15 robustnih lestvic srednje ravni in merijo usmerjenost k dosežku, raven dejavnosti, antagonizem, ugodljivost, obzirnost, odkrenljivost, strah/negotovost, inteligentnost, negativno čustvovanje, odprtost do izkušenj, organiziranost, pozitivno čustvovanje, socialno plašnost, družabnost in močno voljo. V različnih deželah imajo tako ocene staršev, vzgojiteljic, učiteljic in mladostnikove samoocene pri teh lestvicah visoko notranjo zanesljivost (npr. Halverson idr., 2003; Knyazev in Slobodskaya, 2005; Knyazev, Zupančič in Slobodskaya, v recenziji; Zupančič, Gril in

Kavčič, 2006; Zupančič in Kavčič, 2004; Zupančič in Puklek Levpušček, 2005). *VIRO* lestvice kažejo visoko stopnjo ujemanja z nizom označevalnih lestvic PFM, ki jih uporabljajo drugi avtorji (npr. Goldberg, 2001; Mervielde in De Fruyt, 2002) ter se povezujejo z merami temperamenta in težavnega vedenja (Halverson idr., 2003; Slobodskaya, 2005; Zupančič in Kavčič, 2004). Tudi druge merske značilnosti lestvic in robustnih dimenzij osebnosti, v katere se lestvice združujejo, npr. retestna zanesljivost, časovna stabilnost, skladnost med ocenjevalci, sočasna in vzdolžna napovedna veljavnost na mere socialnega vedenja, so primerno visoke (Knyazev in Slobodskaya, 2005; Slobodskaya, 2005; Zupančič in Kavčič, 2004, 2005a; Zupančič, Podlessek in Kavčič, 2006).

Lestvice *VIRO*, s pomočjo katerih o različno starih slovenskih otrocih in mladostnikih poročajo njihovi starši, se združujejo v pet notranje zanesljivih robustnih dimenzij (metoda glavnih komponent z Varimax rotacijo): *vestnost* (organiziranost, usmerjenost k dosežku, neodkrenljivost in ugodljivost), *ekstravertnost* (družabnost, raven dejavnosti, pozitivno čustvovanje in obzirnost), *nesprejemljivost* (močna volja, antagonizem in negativno čustvovanje), *odprtost/intelekt* (inteligentnost in odprtost do izkušenj) in *nevroticizem* (strah/negotovost in socialna plašnost) (Zupančič, Gril in Kavčič, 2006). Struktura dimenzij, ugotovljena z eksploratorno faktorsko analizo, sicer nekoliko variira med kulturami in starostnimi skupinami, rezultati konfirmatornih faktorskih analiz pa kažejo zadovoljivo stopnjo prileganja predpostavljenega petfaktorskega modela (Halverson idr., 2003) podatkom, zbranim preko kulturnih okolij, ocenjevalcev in starosti ciljnih posameznikov. Nobena izmed petih dimenzij se tudi ne povezuje z izobrazbo otrokovih staršev, medtem ko nekatere dimenzije med seboj nizko do zmerno korelirajo: vestnost z odprtostjo, nevroticizmom (negativno) in nesprejemljivostjo (negativno), nevroticizem z odprtostjo (negativno) in nesprejemljivostjo ter ekstravertnost z odprtostjo (Knyazev idr., v recenziji).

Postopek in analiza podatkov

Podatke sva zbrali v okviru raziskovalnega programa *Uporabna razvojna psihologija* in temeljnega raziskovalnega projekta *Medkulturna primerjava temeljnih osebnostnih dimenzij v otroštvu: stabilnosti in spremembe*. V vrtcih in šolah, ki so pristale k sodelovanju, so stike s starši ciljnih otrok in mladostnikov posredovale vzgojiteljice in učiteljice/učitelji. Ti so: (a) staršem razdelili prošnje za sodelovanje, ki so vsebovale podatke o namenu in metodi raziskave ter obrazec, v katerem so lahko starši s podpisom podali soglasje o sodelovanju; (b) podpisane obrazce vrnili raziskovalkam; (c) staršem, ki so se strinjali s sodelovanjem v raziskavi, posredovali (v šoli preko učencev) ovojnice (vsebovale so *VIRO* s kratkimi navodili za izpolnjevanje vprašalnika in prošnjo, naj mame izpolnijo vprašalnik v roku dveh tednov ter ga v zalepljeni ovojnici vrnejo); (č) zbrali izpolnjene vprašalnike vseh sodelujočih staršev otrok v njihovi skupini oz. razredu in jih poslali raziskovalkam.

Tipe osebnosti sva ugotavljali s podatki, pridobljenimi pri celotnem vzorcu ciljnih

udeležencev. Surove podatke za pet dimenzij (Zupančič, Gril in Kavčič, 2006) sva najprej pretvorili v z -vrednosti. Po zgledu Asendorpfa in sodelavcev (2001) sva izvedli analizo razvrščanja v skupine v dveh korakih. Najprej sva izvedli Wardov hierarhični postopek razvrščanja v skupine in uporabili kvadrirano evklidsko razdaljo kot mero razlik med posamezniki. V okviru tega postopka sva posameznike razvrstili v skupine, določili povprečne rezultate pri petih dimenzijah in jih v drugem koraku uporabili kot začetna središča skupin v nehierarhični analizi k skupin (SPSS postopek QUICK CLUSTER). Preverjali sva rešitve z dvema, tremi in štirimi skupinami.

Notranjo ponovljivost rešitev sva ocenili z dvojno navzkrižno validacijo (Asendorpf idr., 2001). Celotni vzorec sva po slučaju razdelili na polovici (podvzorca). Postopek razvrščanja v skupine v dveh korakih (Wardova hierarhična metoda, ki ji sledi nehierarhična analiza k skupin) sva izvedli pri vsaki polovici vzorca, posameznike v podvzorcih pa razvrstili v njihove prvotne skupine. Nato sva posameznike razvrstili v njihove drugotne skupine – glede na rezultate analize k skupin, ki sva jih uporabili kot začetna središča, dobljena preko Wardove metode z drugo polovico vzorca. Za dve rešitvi (prvotna in drugotna razvrstitev vsakega posameznika v eno izmed skupin) sva nato določili stopnjo skladnosti, in sicer preko izračuna Cohenovega κ koeficienta. V nekaterih primerih je bilo potrebno skupine preurediti tako, da so se vse skupine pri enem podvzorcu vsebinsko ujemale s skupinami drugega podvzorca. Na ta način sva pri dveh podvzorcih dobili dva κ koeficienta, ki sva jima določili povprečno vrednost. Ta postopek sva ponovili desetkrat z različnimi slučajnimi delitvami celotnega vzorca in dobili 10 koeficientov κ , njihovo povprečje pa predstavlja koeficient ponovljivosti. Pri tem sva za določanje sprejemljive notranje ponovljivosti uporabili strogi kriterij, po katerem mora znašati koeficient ponovljivosti vsaj 0,60.

Rezultati

Notranja ponovljivost in opis skupin

Koeficienti ponovljivosti pri rešitvah z dvema, tremi in štirimi skupinami so presegali strogi kriterij zadovoljive ponovljivosti ($\kappa = 0,60$). Pri rešitvi z dvema skupinama je bil povprečni koeficient 0,99 (srednje κ med 10 naključnimi delitvami so se gibale med 0,95 in 1,00). Pri rešitvi s tremi skupinami je povprečna κ znašala 0,79 (med 0,39 in 1,00) in pri razvrstitvi v štiri skupine 0,95 (med 0,91 in 0,99).

Primerjava značilnih osebnostnih profilov pri rešitvah z dvema, tremi in štirimi skupinami je dalje pokazala, da se udeleženci v dve skupini porazdeljujejo dvopolno, tj. v profil z zaželenimi robustnimi značilnostmi osebnosti (povprečne z -vrednosti za vestnost, ekstravertnost in odprtost/intelekt so bile nad 0, za nesprejemljivost in nevroticizem pa pod 0) in v njegov zrcalni profil. S prvim profilom, ki predstavlja tip z *zaželenimi lastnostmi*, lahko opišemo 67,8 % posameznikov in z drugim preostalim 32,2 %. Pri tem se znotraj prvega profila izraznost vseh petih osebnostnih značilnosti

(kot jo pri svojih otrocih zaznavajo mame) nahaja v okviru povprečnega razpona $\pm 0,5 SD$, in sicer z variacijami med $z = -0,22$ do $z = 0,34$. V okviru drugega profila so variacije okoli sredin večje, čeprav se gibljejo (razen izjeme) v območju $\pm 0,5$, in kažejo na razmeroma nizke vrednosti za vestnost, ekstravertnost in še posebej intelekt/odprtost ($z = -0,62$), medtem ko je nevroticizem v okviru povprečnih odstopanj razmeroma visok. Na osnovi navedenega lahko ta osebnostni profil označimo kot *zadržani* tip osebnosti.

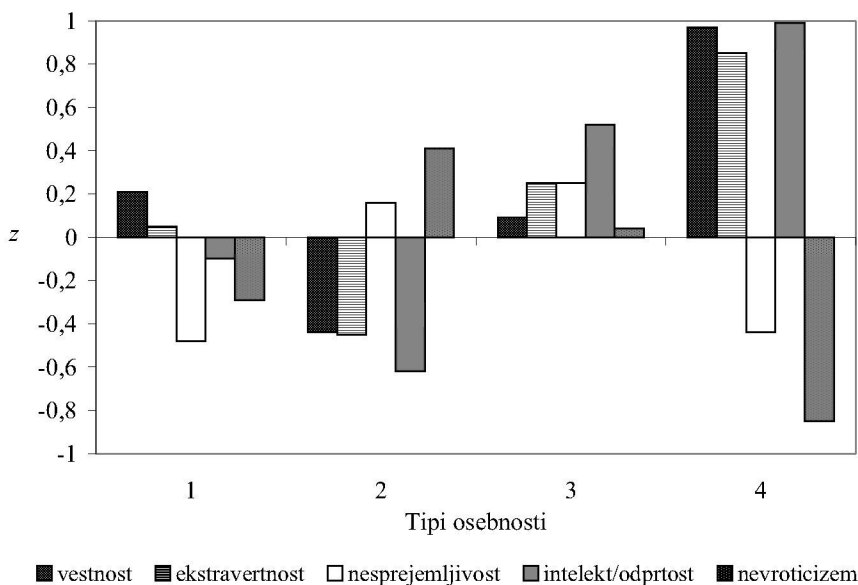
Prva skupina pri rešitvi z dvema se v okviru rešitve s tremi skupinami razdruži na *povprečni* profil osebnosti (podoben prvemu pri rešitvi z dvema skupinama, vendar s še manjšimi variacijami povprečne izraznosti pet osebnostnih dimenzij okoli sredine, t.j. z z -vrednostmi med $-0,12$ in $0,23$), ki vključuje 55,6 % udeležencev, in na *prožni* profil (zajema 9,8 % posameznikov) z nadpovprečno izraženo vestnostjo, ekstravertnostjo in intelektom/odprtostjo, podpovprečnim nevroticizmom ter razmeroma nizko nesprejemljivostjo ($z = -0,44$). Skupina z *zadržanim* profilom osebnosti pa strukturno ostaja enaka kot pri rešitvi z dvema skupinama in zajema 34,6 % otrok/mladostnikov.

Primerjava rešitev s tremi in štirimi skupinami kaže, da *prožni* in *zadržani* profil ostajata strukturno in po obsegu enaka pri obeh rešitvah, medtem ko se *povprečni* profil diferencira na povprečnega (vključuje 26,2 % udeležencev) in svojeglavega (pripada mu 29,5 % posameznikov). Na osnovi ugotovljene visoke ponovljivosti vseh treh rešitev in razmeroma najvišje diferenciranosti kot tudi razmeroma bolj enakomernega obsega štirih v primerjavi z manj skupinami, sva se odločili, da izvajava nadaljnje analize podatkov s štirimi skupinami.

Značilnosti štirih osebnostnih profilov

Prototipske značilnosti (srednje z -vrednosti po petih dimenzijah osebnosti) vsake izmed štirih skupin, prepoznanih na osnovi maminih ocen otrokove/mladostnikove osebnosti, prikazuje slika 1. Profili osebnosti so prikazani v povprečnih standardiziranih vrednostih *VIRO* (z -pretvorba), kar omogoča ustrezno primerljivost med skupinami in profili osebnosti, o katerih poročajo drugi avtorji.

Prva skupina predstavlja *povprečni* tip osebnosti, saj ga opisuje izraznost vseh petih osebnostnih značilnosti, ki se nahaja v območju povprečja. V tem okviru lahko ugotovimo, da so posamezniki s povprečnim tipom osebnosti razmeroma vestni, čustveno stabilni (obratno nevroticizmu) in precej sprejemljivi (z -vrednost pri nesprejemljivosti se nahaja blizu $-0,5$). Drugo skupino sva imenovali *zadržani* tip osebnosti, zanj pa je značilna podpovprečna izraznost intelekta/odprtosti, razmeroma nizki vestnost in ekstravertnost (z -vrednost pri obeh blizu $-0,5$) ter razmeroma visok nevroticizem ($z = 0,41$). Vsebinsko je precej podoben tipu s pretiranim nadzorom, kot ga opisujejo avtorji tujih raziskav (npr. Asendorpf idr., 2001; De Fruyt idr., 2002; Knyazev in Slobodskaya, v tisku; Robins idr., 1996). Vendar pa je zanj glede na srednje vrednosti ekstravertnosti in nevroticizma v pričujoči študiji, ki se nahajajo v območju

Slika 1. Štirje tipi osebnosti, ki jih opisujejo vzorci petih osebnostnih dimenzij: povprečni (1), zadržani (2), svojeoglavi (3) in prožni (4).

povprečja, pomensko primernejši blažji izraz ‘zadržani’ namesto ‘s pretiranim nadzorom’. Tretjo skupino opisuje visok intelekt/odprtost ($z = 0,52$), v okviru povprečnega razpona z -vrednosti pa tudi ekstravertnost in nesprejemljivost ($z = 0,25$ pri obeh dimenzijah). Ta tip osebnosti sva označili kot *svojeoglavi*, saj je osebnostni profil posameznikov, uvrščenih v to skupino, strukturno zelo podoben svojeglavemu profilu triletnikov, ki so ga v predhodni raziskavi prepoznale slovenske avtorice s pomočjo istega merskega pripomočka (Zupančič, Podlessek in Kavčič, 2006). Glede kombinacije razmeroma izrazne ekstravertnosti in nesprejemljivosti svojeglavi tip osebnosti nekoliko spominja na tip s pomanjkljivim nadzorom (npr. Asendorpf idr., 2001; De Fruyt idr., 2002; Hart idr., 2003), vendar je pri svojeglavem tipu nesprejemljivost bistveno manj izrazita, pa tudi vestnost je precej višja kot pri tipu s pomanjkljivim nadzorom. Četrto skupino lahko nedvomno prepoznamo kot *prožni* tip osebnosti, saj so zanj značilne nadpovprečno visoke ravni vestnosti, ekstravertnosti, odprtosti in čustvene stabilnosti (nevroticizem obrnjeno) ter nizka raven nesprejemljivosti ($z = -0,44$).

Štirje tipi osebnosti se med seboj značilno razlikujejo glede izraznosti vseh petih dimenzij osebnosti (aritmetične sredine in standardni odkloni v surovih vrednostih so navedeni v tabeli 1), to je vestnosti ($F = 420,14$, $MSE = 77,49$, $\eta^2 = 0,49$, $p < 0,001$), ekstravertnosti ($F = 367,86$, $MSE = 72,20$, $\eta^2 = 0,45$, $p < 0,001$), nesprejemljivosti ($F = 234,61$, $MSE = 47,02$, $\eta^2 = 0,35$, $p < 0,001$), intelekta/odprtosti ($F = 1083,75$,

Tabela 1. Aritmetične sredine in standardni odkloni (surove vrednosti) za pet osebnostnih dimenzij glede na štiri tipe osebnosti ($N = 1341$).

Tip osebnosti	Osebnostne dimenzije					
	Vestnost	Ekstravertnost	Nesprejemljivost	Intelekt/Odprtost	Nevroticizem	
Povprečni	<i>M</i>	4,90	5,09	2,86	4,94	2,93
	<i>SD</i>	0,52	0,53	0,52	0,40	0,62
Zadržani	<i>M</i>	4,09	4,50	3,74	4,33	3,87
	<i>SD</i>	0,40	0,48	0,58	0,37	0,47
Svojeglavi	<i>M</i>	4,74	5,35	3,83	5,63	3,37
	<i>SD</i>	0,66	0,63	0,67	0,47	0,67
Prožni	<i>M</i>	5,82	6,05	2,89	6,19	2,17
	<i>SD</i>	0,45	0,40	0,69	0,44	0,50

$MSE = 138,431$, $\eta^2 = 0,71$, $p < 0,001$) in nevroticizma ($F = 364,60$, $MSE = 67,64$, $\eta^2 = 0,45$, $p < 0,001$). Tudi Schefféjev *post hoc* test parnih primerjav je pokazal, da se tipi osebnosti med seboj pomembno razlikujejo glede vseh pet osebnostnih dimenzij na ravni $p < 0,05$. Izjemoma dve izmed primerjav ne dosegata te ravni, in sicer sta si povprečni in prožni tip osebnosti podobna glede nesprejemljivosti (oba izražata nizko raven te značilnosti), prav tako se glede nesprejemljivosti ne razlikujeta zadržani in svojeglavi tip osebnosti (v okviru povprečnega razpona izražata razmeroma višjo raven nesprejemljivosti).

Razvojno obdobje, spol in pripadnost tipom osebnosti

Odstotek posameznikov, ki znotraj vsakega izmed štirih razvojnih obdobjih (zgodnje, srednje in pozno otroštvo ter zgodnje mladostništvo) pripadajo enemu od štirih tipov osebnosti, prikazuje tabela 2. Razmerja razvrstitev v tipe se med starostnimi skupinami pomembno razlikujejo, $\chi^2(9) = 38,91$, $p < 0,001$, povezanost med razvojnim obdobjem in pripadnostjo tipu osebnosti pa je nizka ($C = 0,17$, $p < 0,001$). Po priporočilih

Tabela 2. Pogostost pripadnosti posameznim tipom osebnosti po razvojnih obdobjih (v %; $N = 1341$).

Tip osebnosti	Razvojno obdobje			
	Zgodnje otroštvo	Srednje otroštvo	Pozno otroštvo	Zgodnje mladostništvo
Povprečni	17,3	19,6	25,9	32,6
Zadržani	29,9	39,1	35,7	32,2
Svojeglavi	45,7	32,2	29,1	23,8
Prožni	7,1	9,1	9,3	11,3

vrednostih so namreč zveze 0,1, 0,3 oz. 0,5 majhne, zmerne oz. visoke (Clark-Carter, 1997). V zgodnjem otroštvu najpogosteje zasledimo svojeglavi profil osebnostnih dimenzij, v srednjem otroštvu je ta še vedno pogost, čeprav večji odstotek otrok izraža zadržani osebnostni profil. Slednji je najbolj pogost tudi v poznem otroštvu in skupaj s povprečnim profilom osebnosti prevladuje še v zgodnjem mladostništvu. Znotraj vsakega izmed obravnavanih razvojnih obdobj se najnižji odstotek posameznikov razvršča v prožni tip osebnosti, v primerjavi z obdobji otroštva pa nekoliko višji odstotek zgodnjih mladostnikov pripada prožnemu tipu osebnosti.

Pri celotnem vzorcu udeležencev se razmerje med fanti in dekleti, ki pripadajo posameznim tipom osebnosti, značilno razlikuje, $\chi^2(3) = 15,50, p = 0,001$: v povprečni tip se uvršča več deklet (30,4 %) kot fantov (21,7 %), v zadržanega in svojeglavega več fantov (37,1 % in 32,2 %) kot deklet (32,4 % in 26,8 %), medtem ko je odstotek deklet in fantov v prožnem tipu približno enak (10,4 % in 9,1 %). Učinek spola na pripadnost tipu osebnosti pa je majhen ($V_c = 0,11, p = 0,001$).

Do pomembnih razlik med spoloma glede pripadnosti tipu osebnosti prihaja tudi znotraj treh razvojnih obdobj (glej tabelo 3), medtem ko je pogostost posameznih osebnostnih profilov v srednjem otroštvu med fanti in dekleti podobna, $\chi^2(3) = 1,01$,

Tabela 3. Pogostost pripadnosti tipom osebnosti po spolu znotraj razvojnih obdobj (v %) ter razmerje med spoloma znotraj posameznih tipov in obdobj (%) v oklepaju; $N = 1322$).

Tip osebnosti	Razvojno obdobje			
	Zgodnje Otroštvo	Srednje otroštvo	Pozno otroštvo	Zgodnje mladostništvo
Povprečni				
fanti	12,3 (36,4)	17,8 (45,3)	19,8 (35,9)	28,7 (40,0)
dekleta	23,0 (63,6)	21,3 (54,7)	31,5 (64,1)	35,9 (60,0)
Zadržani				
fanti	32,3 (55,3)	38,5 (48,6)	35,8 (47,2)	38,9 (55,3)
dekleta	27,9 (44,7)	40,4 (51,4)	35,7 (52,8)	26,3 (44,7)
Svojeglavi				
fanti	53,8 (61,4)	34,1 (52,9)	34,9 (56,9)	21,8 (41,2)
dekleta	36,1 (38,6)	30,1 (47,1)	23,5 (43,1)	25,9 (58,8)
Prožni				
fanti	1,5 (11,1)	9,6 (49,8)	9,4 (47,1)	10,6 (42,6)
dekleta	13,1 (88,9)	8,1 (50,2)	9,2 (52,9)	12,0 (54,5)

$p > 0,05$. V zgodnjem otroštvu – $\chi^2(3) = 10,35, p < 0,05$ – lahko deklice pogosteje opišemo s povprečnim in prožnim profilom osebnosti kot dečke, ki se v tem razvojnem obdobju pogosteje uvrščajo v svojeglavi in zadržani tip osebnosti. Tudi v poznem otroštvu – $\chi^2(3) = 10,93, p < 0,05$ – in zgodnjem mladostništvu – $\chi^2(3) = 8,76, p < 0,05$ – več deklet pripada povprečnemu tipu osebnosti v primerjavi s fanti, prav tako nekoliko več deklet kot fantov izraža prožni profil osebnosti. V poznem otroštvu se nekoliko več deklic uvršča v zadržani in nekolikov več fantov v svojeglavi tip osebnosti, v zgodnjem mladostništvu pa se kaže obratno.

Pogostost pripadnosti posameznemu tipu osebnosti se znotraj skupine fantov – $\chi^2(9) = 31,75, p < 0,001, C = 0,22, p < 0,001$ – in deklet – $\chi^2(9) = 20,01, p < 0,05, C = 0,17, p < 0,001$ – nekoliko razlikuje med razvojnimi obdobji. Pri fantih s starostjo narašča odstotek posameznikov s povprečnim profilom, še posebej iz zgodnjega v srednje otroštvo tudi odstotek fantov s prožnim tipom osebnosti. Pogostost pripadnosti zadržanemu tipu osebnosti je skozi razvojna obdobja podobna, odstotek svojeglavih fantov pa upada iz zgodnjega otroštva v zgodnje mladostništvo in je pri tem v srednjem in poznem otroštvu podoben. Med dekleti so starostni trendi v pogostosti pripadnosti posameznemu tipu osebnosti nekoliko drugačni. Povprečni tip postaja pogostejši še posebej med srednjim in poznim otroštvom, zadržani je najbolj pogost v srednjem otroštvu in upada v zgodnje mladostništvo, svojeglavi upada iz zgodnjega v pozno otroštvo, prožnemu tipu pa preko razvojnih obdobjih pripada podoben odstotek deklet.

Razprava

V raziskavi sva ugotavljali notranjo ponovljivost tipov osebnosti pri različno starih otrocih in mlajših mladostnikih, ki so jih s pomočjo novega starostno in kulturno decentriranega merskega pripomočka (Halverson idr., 2003) ocenile njihove mame. V primerjavi z večino predhodnih tipoloških študij (npr. Asendorpf in Van Aken, 1999; Hart idr., 1997, 2003; Robins idr., 1996) sva pri merjenju osebnostnih značilnosti uporabili na spremenljivke osredotočeno metodo ocenjevanja, vprašalnik *VIRO*, ki temelji na starševih prostih opisih značilnosti njihovih otrok in metodo za določanje tipov osebnosti, ki jo priporočajo Asendorpf in sodelavci (2001). Na osnovi navedene metodologije sva preučevali starostne skupine otrok in mladostnikov, ki jih predhodne raziskave z *VIRO* (oz. *ICID*) niso zajele (Knyazev in Slobodskaya, v tisku; Zupančič, Podlessek in Kavčič, 2006), torej posameznike med 4. in 14. letom. Preostali dve tipološki študiji (De Fruyt idr., 2002; Van Leeuwen, De Fruyt in Mervielde, 2004) s podobno metodologijo, ki sta sicer obravnavali starševe ocene otrok v poznem otroštvu in zgodnjem mladostništvu, pa sta uporabili drug pripomoček (*HiPIC*; Mervielde in De Fruyt, 1999). Širok starostni razpon ocenjenih otrok/mladostnikov in velikost vzorca sta nama omogočila preučiti starostne trende v pripadnosti posameznim tipom osebnosti preko treh razvojnih obdobji v otroštvu (zgodnjega, srednjega in poznega) in zgodnjem mladostništvu ter razlike med spoloma.

Tipi osebnosti v otroštvu in zgodnjem mladostništvu

Na osnovi analiz podatkov o osebnostnih značilnostih različno starih otrok in mlajših mladostnikov ugotavlja, da so konstelacije petih robustnih osebnostnih dimenzij (vestnost, ekstravertnost, nesprejemljivost, odprtost/intelekt in nevroticizem), ki predstavljajo kakovostno različne tipe osebnosti, zadovoljivo notranje ponovljive. Primerjava rešitev z dvema, tremi in štirimi skupinami (vse dosegajo strogi kriterij notranje ponovljivosti, ki ga priporočajo Asendorpf idr., 2001) kaže, da se profil osebnostnih dimenzij *zadržanega* tipa, značilen za približno tretjino ciljnih posameznikov, pojavi že pri rešitvi z dvema skupinama. Ta profil pa se tako strukturno kot po obsegu ne spreminja pri rešitvah z več skupinami. Drugi, številčno obsežnejši profil osebnosti pri rešitvi z dvema skupinama opisuje posameznike z razmeroma zaželenimi osebnostnimi značilnostmi, vključuje pa *povprečni* in *prožni* profil osebnosti, ki se pokažeta pri rešitvi s tremi skupinami, in *svojeglavi* profil, ki se iz povprečnega diferencira pri rešitvi s štirimi skupinami. Ob upoštevanju več kriterijev, tj. notranje ponovljivosti, diferenciranosti profila osebnostnih dimenzij in obsežnosti skupin, ugotavlja, da je za interpretacijo najbolj smiselna rešitev s štirimi skupinami. Opišemo jo s štirimi različnimi kombinacijami izraznosti petih osebnostnih dimenzij, ki sva jih interpretirali kot *povprečni*, *zadržani*, *svojeglavi* in *prožni* tip osebnosti. Vsebinsko so prepoznani tipi osebnosti bolj ali manj podobni tistim, ki jih večina avtorjev imenuje *prožni*, tip s pretiranim in tip s pomanjkljivim nadzorom (npr. Asendorpf in Van Aken, 1999; Hart idr., 1997, 2003; Robins idr., 1996). Natančni pregled osebnostnih profilov znotraj teh tipov v dostopni literaturi pa kaže na nekatera odstopanja od običajnih opredelitev (npr. Asendorpf idr., 2001; Knyazev in Slobodskaya, v tisku; Van Leeuwen idr., 2004). Posamezni avtorji se zato na osnovi velikosti odstopanj od opisov prožnega tipa, tipa s pretiranim in s pomanjkljivim nadzorom odločajo tudi za drugačne oznake tipov, npr. povprečni (Rammstedt idr., 2004; Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006), nezaželeni (Barbaranelli, 2002; Rammstedt idr., 2004), svojeglavi (Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006).

Prožni tip osebnosti v predstavljeni slovenski študiji nedvomno ustreza opisu enako imenovanega tipa osebnosti, ki so ga avtorji empirično prepoznali v vseh drugih dosedaj objavljenih tipoloških raziskavah. Zanj je značilna razmeroma visoka izraznost zaželenih lastnosti (vestnost, ekstravertnost, sprejemljivost, čustvena stabilnost in odprtost/intelekt). V nasprotju z večino drugih študij (npr. Asendorpf idr., 2001; Boehm idr., 2002; Dubas, Gerris, Janssens in Vermulst, 2002; Schnabel idr., 2002) je ta tip zajemal najmanjši odstotek slovenskih otrok in mlajših mladostnikov (približno 10 %), kar pripisujeva dejstvu, da prožnemu tipu v pričujoči študiji pripadajo posamezniki z ekstremnim profilom petih osebnostnih dimenzij (povprečne z-vrednosti od $-0,85$ do $0,99$), torej izjemno odprti, vestni, ekstravertni, čustveno stabilni in visoko sprejemljivi posamezniki. Po znanih podatkih se je v prožni tip osebnosti uvrščal najmanjši delež ciljnih udeležencev še v treh študijah otrok in mladostnikov (Knyazev in Slobodskaya,

v tisku; Van Leeuwen idr., 2004; Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006), avtorji vseh pa poročajo o ekstremnejših z -vrednostih dimenzij osebnosti znotraj tega tipa kot raziskovalci, ki so odkrili obsežnejše skupine prožnih posameznikov.

Kot najobsežnejši se je v predstavljeni slovenski študiji izkazal *zadržani* tip osebnosti, saj vključuje približno tretjino udeležencev ciljnega vzorca. Podobno kot ugotavljajo K. Van Leeuwen in sodelavci (2004), ta tip verjetno vključuje otroke/mladostnike s profilom s povprečnim nadzorom in profilom s pretiranim nadzorom, kar tudi pojasnjuje velik delež posameznikov znotraj tega tipa tako v slovenski kot v navedeni flamski raziskavi. Podobnost tipu s pretiranim nadzorom se pri zadržanih otrocih in mlajših mladostnikih kaže predvsem v razmeroma nizki ekstravertnosti in razmeroma visokem nevroticizmu (npr. Asendorpf idr., 2001; De Fruyt idr., 2002; Robins idr., 1996; Van Leeuwen idr., 2004), pa tudi v podpovprečni odprtosti in razmeroma nizki vestnosti, ki sta bili specifični ruskim mladostnikom s pretiranim nadzorom (Knyazev in Slobodskaya, v tisku). Kljub opisani podobnosti tipu s pretiranim nadzorom se povprečne z -vrednosti slovenskega vzorca ciljnih udeležencev pri štirih dimenzijah osebnosti (z izjemo nizke odprtosti) nahajajo v območju povprečnega razpona, profil teh dimenzij pa je hkrati podoben štiridimenzionalnemu profilu, ki je opisoval slovenske triletnike s povprečnim tipom osebnosti (Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006). Na osnovi navedenega in dejstva, da je za temperamentno zadržane otroke značilna tudi nizka raven raziskovalnega vedenja in radovednosti (Caspi in Silva, 1995), meniva, da z oznako *zadržani* tip osebnosti primerno povzemava pomen navedenega profila osebnostnih dimenzij.

Povprečni tip osebnosti, v katerega se razvršča približno četrtnina otrok in mlajših mladostnikov, opisuje konfiguracijo petih osebnostnih dimenzij, katerih vse povprečne z -vrednosti se nahajajo v območju povprečnega razpona ($-0,5 < z < 0,5$). Z izjemo razmeroma nizke nesprijemljivosti pa se v primerjavi z *zadržanim* tipom osebnosti povprečne z -vrednosti preostalih štirih dimenzij nahajajo v ožjem razponu okoli sredine. V literaturi so opisane tri različice povprečnega tipa: profil vrstniških ocen odraslih ima v razponu povprečja razmeroma izraženo vestnost, vrednosti pri ekstravertnosti in odprtosti pa se nahajajo nekoliko pod $z = 0$; za povprečni profil osebnostnih značilnosti, ki izhaja iz ocen vedenja odraslih v laboratoriju, je glede na odstopanja od sredine značilen nekoliko nižji nevroticizem z nekoliko višjima ekstravertnostjo in odprtostjo (Rammstedt idr., 2004); povprečni profil triletnih otrok pa opisujejo razmeroma nizka ekstravertnost in vestnost ter nekoliko višji nevroticizem (Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006). Povprečni profil različno starih otrok in mladostnikov v pričujoči študiji je glede vestnosti in odprtosti podoben povprečnemu profilu odraslih, ki so jih ocenjevali vrstniki ($z > 0$), glede ekstravertnosti ($z > 0$) in nevroticizma ($z < 0$) kaže podobnosti s profilom, pridobljenim na osnovi opazovanja odraslih v laboratorijskih pogojih (Rammstedt idr., 2004), od vseh treh različic povprečnega tipa osebnosti (Rammstedt idr., 2004; Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2006) pa se razlikuje glede nizke nesprijemljivosti. V okviru povprečnega razpona odstopanj je torej za povprečni tip osebnosti slovenskih otrok in

mlajših mladostnikov značilna nekoliko višja izraznost zaželenih lastnosti.

Nekoliko manj obsežen tip osebnosti od zadržanega sva interpretirali kot *svojeglavi*, predvsem zaradi vsebinske podobnosti z enako imenovanim tipom v študiji M. Zupančič, A. Podlesek in T. Kavčič (2006). Poleg visoke odprtosti/intelektu ga opisujejo z-vrednosti pri preostalih dimenzijah, ki se nahajajo v območju povprečnih odstopanj od sredine. Vendar se tako stopnja izraznosti kot tudi konstelacija dimenzij pri tem tipu značilno razlikujeta od povprečnega tipa osebnosti. *Svojeglavi* posamezniki so v povprečju manj vestni in čustveno stabilni ter bolj ekstravertni, nesprejemljivi in odprti od otrok/mladostnikov, ki se razvrščajo v povprečni tip osebnosti. Z izjemo visoke odprtosti/intelektu opis profila *svojeglavih* posameznikov spominja na tip osebnosti s pomanjkljivim nadzorom, vendar so za slednjega značilne predvsem podpovprečne ravni z-vrednosti pri dimenzijah sprejemljivost in vestnost (npr. De Fruyt idr., 2002; Hart idr., 2003; Robins idr., 1996), kar pa ne velja za skupino slovenskih ciljnih udeležencev v predstavljeni raziskavi.

Pripadnost tipom osebnosti: razlike med starostnimi skupinami ter med fanti in dekleti

Med štirimi starostnimi skupinami ter med fanti in dekleti obstajajo razmeroma majhne, a značilne razlike glede pripadnosti štirim tipom osebnosti. Tudi starostni trendi so delno odvisni od spola ciljnih udeležencev, saj se opaznejše starostne razlike pri razvrstitvi v tipe pojavljajo med fanti in med dekleti ob različnih razvojnih obdobjih.

V zgodnjem otroštvu prevladuje pripadnost *svojeglavemu* tipu osebnosti, kar je še posebej očitno med dečki. Odstotek posameznikov, ki se razvršča v ta tip, se v naslednjih obdobjih postopno znižuje, najbolj pri dečkih med zgodnjim in srednjim otroštvom, manjši upad se kaže tudi med poznim otroštvom in zgodnjim mladostništvom. Pri deklicah je upad iz zgodnjega v pozno otroštvo postopen in se v slednjem obdobju ustali. Obsežnost *svojeglavega* tipa osebnosti (visoka odprtost/intelekt in ekstravertnost v kombinaciji z nesprejemljivostjo, vendar oba v povprečnem območju odstopanj) v zgodnjem otroštvu in njen upad v kasnejših obdobjih lahko pojasnimo z značilnostmi, ki jih starši zaznajo kot posebej očitne pri svojih predšolskih otrocih (Zupančič, 2004). Te odražajo hiter gibalni, spoznavni in govorni razvoj v zgodnjem otroštvu (npr. porast gibalne dejavnosti, vključevanja v raznolike simbolne dejavnosti in socialne interakcije, porast težnje po pridobivanju novih spoznanj), sočasno pa otrokov odziv na socialne zahteve, ki niso vedno skladne z njegovimi zamislimi, in močno težnjo po neodvisnem ravnanju (npr. nesodelovalnost, trmoglavost, nasprotovanje drugim). Tako v primerjavi z mlajšimi in starejšimi otroki starši ocenjujejo otroke med tretjim in šestim letom kot razmeroma najbolj nesprejemljive (predvsem jim pripisujejo visoko raven močne volje in antagonizma), odprte (odprtost za izkušnje in inteligentnost) in dejavne (označevalna poteza ekstravertnosti) (Slobodskaya, 2005; Zupančič, Gril in Kavčič, 2006). V zgodnjem otroštvu slovenski starši tudi zaznavajo deklice kot bolj usmerjene k dosežku, ugodljive,

organizirane in manj odkrenljive (dimenzija vestnost) ter inteligentne (označevalna lestvica odprtosti/intelekta), dečke pa kot bolj nasprotnovalne (poteza nesprejemljivosti), boječe/negotove in socialno plašne (dimenzija nevroticizem) (Zupančič in Kavčič, 2005b). Na osnovi kombinacije navedenih značilnosti se tudi razlikujeta prožni in povprečni tip osebnosti od svojeglavega (razen glede odprtosti/intelekta) in zadržanega. S tem bi lahko vsaj delno pojasnili večji odstotek svojeglavih predšolskih (zgodnje otroštvo) dečkov, pa tudi nekoliko večji odstotek zadržanih dečkov v primerjavi s predšolskimi deklicami, ki pogosteje pripadajo povprečnemu in prožnemu tipu osebnosti kot dečki.

Obratno se s starostjo preučevanih skupin (predvsem med srednjim otroštvom in mladostništvom) povečuje odstotek posameznikov s povprečnim tipom osebnosti, ki kaže na konstelacijo razmeroma socialno zaželenih lastnosti. Pri fantih se pripadnost temu tipu poveča še posebej med poznim otroštvom in zgodnjim mladostništvom, pri dekletih pa med srednjim in poznim otroštvom, nekoliko tudi med slednjim in zgodnjim mladostništvom. Tako se mladostnice pogosteje kot v katerikoli drugi tip uvrščajo prav v povprečnega. Prožni tip osebnosti se znotraj vseh preučevanih obdobj pojavlja najredkeje, tako pri fantih kot pri dekletih, razlike med starostnimi skupinami pa so z izjemo majhnega porasta med zgodnjim in srednjim otroštvom pri dečkih na splošno zanemarljivo majhne. Starostni trendi v pripadnosti povprečnemu oz. povprečnemu in prožnemu tipu osebnosti skupaj posredno kažejo na razvoj prilagojene konstelacije petih osebnostnih značilnosti od zgodnjega otroštva do vključno zgodnjega mladostništva. Ta rezultat v skladu z novimi ugotovitvami o osebnostnem razvoju otrok in mladostnikov (npr. Allik, Laidra, Realo in Pullman, 2004; Halverson, 2003; Slobodskaya, 2005; Zupančič, Gril in Kavčič, 2006) zavrača hipotezo o težavnosti mladostniškega razvojnega obdobja. Kombinacija razmeroma izražene ekstravertnosti, vestnosti, odprtosti/intelekta, sprejemljivosti in čustvene stabilnosti namreč sočasno in vzdolžno napoveduje učinkovito psihološko delovanje (npr. Asendorpf idr., 2002; Caspi, 2000; Caspi in Silva, 1995; De Fruyt idr., 2002; Robins idr., 1996).

Iz zgodnjega v srednje otroštvo se poveča obseg zadržanega tipa osebnosti, ki se nato v naslednjih obdobjih rahlo zmanjšuje, predvsem v skupini deklet. Pripadnost temu tipu osebnosti je razmeroma najpogostejša v srednjem in poznem otroštvu, tako med dečki kot med deklicami, še v zgodnjem mladostništvu pa lahko več fantov opišemo z zadržanim kot s povprečnim, svojeglavim ali prožnim profilom osebnosti. Na osnovi predstavljenih starostnih trendov v pripadnosti štirim tipom osebnosti predpostavlja, da del svojeglavih predšolskih otrok skozi razvoj spreminja konfiguracijo osebnostnih dimenzij predvsem v smeri povprečnega in zadržanega profila osebnosti. V primeru, da taka razvojna razlaga drži, bi se morale starševe ocene otrokove odprtosti/intelekta in dejavnosti (sestavina ekstravertnosti), ki se med starostnimi skupinami v prečnih študijah znižujejo iz zgodnjega v srednje otroštvo (Slobodskaya, 2005; Zupančič, Gril in Kavčič, 2006), hkrati zniževati pri otrocih z razmeroma manj izraženo vestnostjo in čustveno stabilnostjo v svoji referenčni skupini. Manj verjetna, čeprav ne povsem

izključena, pa je možnost, da je na rezultate deloval generacijski učinek. Obe opciji bi lahko preverili le s pomočjo podatkov, zbranih preko vzdolžnega raziskovalnega načrta. Poleg individualne stabilnosti v pripadnosti posameznikov tipu osebnosti med razvojem bi lahko v vzdolžni študiji ugotavljali tudi strukturno stabilnost tipov osebnosti in strukturo tipov primerjali med različnimi razvojnimi obdobji.

Glede pripadnosti najmanj obsežnemu tipu osebnosti, tj. prožnemu, je razlika med odstotkom fantov in deklet pri celotnem vzorcu zanemarljiva, nekaj razlik lahko opazimo v zgodnjem otroštvu, v še manjši meri tudi v mladostništvu. Razlike med spoloma se pojavljajo v enaki smeri kot v tujih študijah, a so na splošno manjše, verjetno zaradi tega, ker v slednjih prožni osebnostni profil ne opisuje ekstremno izraženih zaželenih osebnostnih značilnosti. Avtorji večinoma poročajo o večjem odstotku prožnih deklet v primerjavi s prožnimi fanti (Asendorpf idr., 2001; Asendorpf in Van Aken, 1999; Van Leeuwen idr., 2004). Podobno se pri slovenskem vzorcu kaže glede pripadnosti povprečnemu tipu osebnosti, v katerega se v celoti in tudi znotraj posameznih razvojnih obdobji razvršča nekoliko višji odstotek deklet kot fantov. Pri tem so razlike med spoloma nekoliko večje v primerjavi z razlikami v pripadnosti prožnemu tipu. Fantje se po drugi strani nekoliko pogosteje kot dekleta v zgodnjem otroštvu in mladostništvu razvrščajo v zadržani tip in v vseh obravnavanih obdobjih v svojejavi tip osebnosti. Slednji kaže nekaj podobnosti s tipom s pomanjkljivim nadzorom, kateremu po poročilih tujih avtorjev (Asendorpf idr., 2001; Asendorpf in Van Aken, 1999; Van Leeuwen idr., 2004; Van Lieshout idr., 1998) pogosteje pripadajo fantje kot dekleta. Na osnovi rezultatov pričujoče in tujih študij se torej kaže tendenca, da starši pri fantih različnih starosti nekoliko pogosteje zaznavajo izraznost ekstravertnosti v kombinaciji z nesprejemljivostjo kot pri dekletih. Ker prožni in povprečni tip predstavljata dve različni konfiguraciji izraznosti petih osebnostnih dimenzij, ki jih na splošno pojmuje kot zaželene lastnosti (prvi tip vključuje izjemno, drugi pa povprečno izraznost teh lastnosti), sklepava, da mame tudi otrokov/mladostnikov znotrajindividualni splet osebnostnih značilnosti nekoliko pogosteje zaznavajo kot »ugodnejši« pri svojih hčerkah v primerjavi s sinovi. Podobno ugotavljajo avtorji, ki uporabljajo na spremenljivke osredotočeni pristop (Halverson, 2003; Knyazev idr., v recenziji; Slobodskaya, 2005; Zupančič, Gril in Kavčič, 2006), glede staršev zaznane izraznosti posameznih osebnostnih potez in dimenzij pri njihovih otrocih, kar nujno ne implicira, da se razmeroma majhne razlike med spoloma po posameznih dimenzijah osebnosti pokažejo tudi na ravni povprečnih individualnih profilov osebnosti. Pri tem seveda obstaja možnost, da navedene razlike med spoloma ne izhajajo iz dejanskih razlik, temveč k razlikam vsaj delno prispeva pristranost mam. V medkulturni študiji individualnih razlik po posameznih osebnostnih potezah in dimenzijah se je namreč izkazalo, da sledijo iz poročil staršev zanesljivo večje razlike med mlajšimi mladostniki in mladostnicami v primerjavi z razlikami, ki sledijo iz samoocen mladostnikov in mladostnic (Knyazev idr., v recenziji).

Zaključki

Rezultati predstavljene raziskave podpirajo predpostavko, da med otroki in mladostniki podobno kot med odraslimi obstaja le omejeno število ponovljivih konstelacij osebnostnih značilnosti (navadno med tri in pet). Vzorci robustnih petih osebnostnih dimenzij so se pri slovenskih ciljnih udeležencih organizirali v štiri visoko notranje ponovljive tipe osebnosti: povprečni, zadržani, svojehlavi in prožni. Značilnosti ugotovljenih tipov so se z večjimi ali manjšimi odstopanji na splošno ujemale z opisi treh najpogosteje citiranih tipov: prožnega, s pretiranim in s pomanjkljivim nadzorom (npr. Asendorpf in Van Aken, 1999; Asendorpf idr., 2001; De Fruyt idr., 2002; Hart idr., 2003; Mervielde in Asendorpf, 2000). Meniva, da tipi osebnosti sicer ustrežneje predstavljajo strukturo medindividualnih razlik v znotrajindividualni konfiguraciji osebnostnih značilnosti kot dimenzionalni modeli osebnosti, vendar le na grobi ravni diferenciacije. Pri njihovi interpretaciji je zaradi tega potrebno upoštevati, da znotraj tipov obstaja precejšnja variabilnost v osebnostnih profilih. Tako se lahko posamezni profil osebnostnih dimenzij le bolj ali manj prilega opisanim povprečnim značilnostim določenega tipa. Poleg tega pričujoči rezultati – podobno kot ugotovitve nekaterih drugih avtorjev (npr. Asendorpf, 2002; Mervielde in Asendorpf, 2000; Rammstedt idr., 2004; Zupančič, Podlessek in Kavčič, 2006) – kažejo, da so natančna struktura, število in obsežnost posameznih tipov odvisni od starostne strukture vzorca, ocenjevalcev, kulture in uporabljenega merskega pripomočka. Prepoznani tipi osebnosti v slovenski prečni študiji tudi nujno ne predstavljajo le vzorcev osebnostnih značilnosti različno starih otrok in mladostnikov, ki se izražajo v njihovem dejanskem vedenju, temveč specifične kombinacije opisov, kot jih pri svojih otrocih zaznavajo mame. K tem opisom poleg otrokovih opazljivih značilnosti vsaj delno prispevajo matine implicitne teorije osebnosti (Asendorpf idr., 2001). Po drugi strani so prav predstave mam, ki se odražajo v pridobljenih opisih, pomembne, saj se mame v skladu z njimi odzivajo na svoje otroke, ti odzivi pa verjetno vsaj delno sooblikujejo otrokov osebnostni razvoj.

Literatura

- Allik, J., Laidra, K., Realo, A. in Pullman, H. (2004). Personality development from 12 to 18 years of age: Changes in mean levels and structure of traits. *European Journal of Personality*, 18, 445–462.
- Asendorpf, J. B. (2002). Editorial: The puzzle of personality types. *European Journal of Personality*, 16, 1–5.
- Asendorpf, J. B., Borkenau, P., Ostendorf, F. in Van Aken, M. A. G. (2001). Carving personality description at its joints: Confirmation of three replicable personality prototypes for both children and adults. *European Journal of Personality*, 15, 169–198.
- Asendorpf, J. B. in Van Aken, M. A. G. (1999). Resilient, overcontrolled, and undercontrolled personality prototypes in childhood: Replicability, predictive power, and the trait-type issue. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 815–

832.

- Barbaranelli, C. (2002). Evaluating cluster analysis solutions: An application to the Italian NEO personality inventory. *European Journal of Personality*, 16, 43–55.
- Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Rabasca, A. in Pastorelli, C. (2003). A questionnaire for measuring the Big Five in late childhood. *Personality and Individual Differences*, 34, 645–664.
- Block, J. (1971). *Lives through time*. Berkeley: Bancroft.
- Block, J. (1995). A contrarian view of the five-factor approach to personality description. *Psychological Bulletin*, 117, 187–215.
- Block, J. H. in Block, J. (1980). The role of ego-control and ego-resiliency in the organization of behavior. V: W. A. Collins (ur.), *Minnesota Symposium on Child Psychology* (Vol. 13, str. 39–101). Hillsdale: Erlbaum.
- Boehm, B., Asendorpf, J. B. in Avia, M. D. (2002). Replicable types and subtypes of personality: Spanish NEO-PI samples. *European Journal of Personality*, 16, 25–41.
- Caspi, A. (1998). Personality development across the life span. V: W. Damon (ur. zbirke) in N. Eisenberg (ur. vol.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (str. 311–388). New York: Wiley.
- Caspi, A. (2000). The child is father of the man: Personality continuities from childhood to adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 158–172.
- Caspi, A. in Silva, P. A. (1995). Temperamental qualities at age three predict personality traits in young adulthood: Longitudinal evidence from a birth cohort. *Child Development*, 66, 486–498.
- Clark-Carter, D. (1997). *Doing quantitative psychological research. From design to report*. Hove, UK: Psychology Press.
- Costa, P. T., Jr., Herbst, J. H., McCrae, R. R., Samuels, J. in Ozer, D. J. (2002). The replicability of three personality types. *European Journal of Personality*, 16, 73–87.
- De Fruyt, F., Mervielde, I. in van Leeuwen, K. (2002). The consistency of personality type classification across samples and Five-Factor measures. *European Journal of Personality*, 16, 57–72.
- Dubas, J. S., Gerris, J. R. M., Janssens, J. R. M. in Vermulst, A. A. (2002). Personality types of adolescents: Concurrent correlates, antecedents, and type X parenting interactions. *Journal of Adolescence*, 25, 79–92.
- Goldberg, L. R. (2001). Analyses of Digman's child-personality data: Derivation of Big-Five factor scores from each of six samples. *Journal of Personality*, 69, 709–743.
- Halverson, C. F., Jr. (2003). *Culture, age, and personality development*. Prispevek, predstavljen na 11. evropski konferenci o razvojni psihologiji, Milano, Italija.
- Halverson, C. F., Jr., Havill, V. L., Deal, J., Baker, S. R., Victor, B. J., Pavlopoulos, V., Besevegis, E. in Wen, L. (2003). Personality structure as derived from parental ratings of free descriptions of children: The Inventory of Child Individual Differences. *Journal of Personality*, 71, 995–1026.
- Hart, D., Atkins, R. in Fegley, S. (2003). *Personality and development in childhood: A person-centered approach*. Monographs of the Society for Research in Child Development, 68 (1).
- Hart, D., Hofmann, V., Edelstein, W. in Keller, M. (1997). The relation of childhood personality types to adolescent behavior and development: A longitudinal study of Icelandic children. *Developmental Psychology*, 33, 195–205.

- John, O. P., Caspi, A., Robins, R. W., Moffitt, T. E. in Stouthamer-Loeber, M. (1994). The »Little Five«: Exploring the nomological network of the five-factor model of personality in adolescent boys. *Child Development*, 65, 160–178.
- Knyazev, G. G. in Slobodskaya, H. R. (2005). Five factor personality structure in children and adolescents (based on parent and self-reports). *Psychological Journal*, 26 (6), 59–67.
- Knyazev, G. G. in Slobodskaya, H. R. (v tisku). *Personality types and behavioural activation and inhibition*. Personality and Individual Differences.
- Knyazev, G. G., Zupančič, M. in Slobodskaya, H. R. (v recenziji). *Comparison of personality structure and mean level of traits in Slovenian and Russian children*.
- Kohnstamm, G. A., Halverson, C. F., Jr., Mervielde, I. in Havill, V. L. (ur.) (1998). *Parental descriptions of child personality: Developmental antecedents of the Big Five?* Mahwah, NJ: Erlbaum.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T., Jr. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52, 509–516.
- McCrae, R. R. in John, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60, 170–215.
- McCrae, R. R. in Terracciano, A. (2005). Universal features of personality traits from the observer's perspective: Data from 50 cultures. *Personality Processes and Individual Differences*, 88, 547–561.
- Measelle, J. R., John, O. P., Ablow, J. C., Cowan, P. A. in Cowan, C. P. (2005). Can children provide coherent, stable, and valid self-reports on the Big Five dimensions? A longitudinal study from ages 5 to 7. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 90–106.
- Mervielde, I. in Asendorpf, J. B. (2000). Variable-centred and person-centred approaches to childhood personality. V: S. E. Hampson (ur.), *Advances in personality psychology* (str. 37–76). Hove: Psychology Press Ltd.
- Mervielde, I. in De Fruyt, F. (1999). Construction of the Hierarchical Personality Inventory for Children (HiPIC). V: I. Mervielde, I. Deary, F. De Fruyt in F. Ostendorf (ur.), *Personality psychology in Europe. Proceedings of the eighth European conference on personality psychology* (str. 107–127). Tilburg: Tilburg University Press.
- Mervielde, I. in De Fruyt, F. (2002). Assessing children's traits with the Hierarchical Personality Inventory for Children. V: B. De Raad in M. Perugini (ur.), *Big Five assessment* (str. 129–146). Gottingen: Hogrefe & Hoger Publishers.
- Pervin, L. A. (1994). A critical analysis of current trait theory. *Psychological Inquiry*, 5, 103–113.
- Pulkkinen, L. (1996). Female and male personality styles: A typological and developmental analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 1288–1306.
- Rammstedt, B., Rieman, R., Angleitner, A. in Borkenau, P. (2004). Resilients, overcontrollers, and undercontrollers: The replicability of the three personality prototypes across informants. *European Journal of Personality*, 18, 1–14.
- Robins, R. W., John, O. P., Caspi, A., Moffitt, T. E. in Stouthamer-Loeber, M. (1996). Resilient, overcontrolled, and undercontrolled boys: Three replicable personality types. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 157–171.
- Schnabel, K., Asendorpf, J. B. in Ostendorf, F. (2002). Replicable types and subtypes of personality: German NEO-PI-R versus NEO-FFI. *European Journal of Personality*, 16, 7–24.

- Slobodskaya, H. R. (2005). *Personality as predictor of behavioural and emotional problems in Russian children at different ages*. Prispevek, predstavljen na 12. evropski konferenci o razvojni psihologiji, La Laguna, Španija.
- Van Leeuwen, K., De Fruyt, F. in Mervielde, I. (2004). A longitudinal study of the utility of the resilient, overcontrolled, and undercontrolled personality types as predictors of children's and adolescents' problem behaviour. *International Journal of Behavioral Development*, 28, 210–220.
- Van Lieshout, C. F. M., Van Aken, M. A. G. in Scholte, R. H. J. (1999). Adolescenten met verschillende persoonlijkheidstypen. Hun sociale relaties en hun psychosociale functioneren [Different personality types in adolescents. Their social relations and psychosocial functioning]. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 14, 114–133.
- York, K. L. in John, O. P. (1992). The four faces of Eve: A typological analysis of women's personality at midlife. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 494–508.
- Zupančič, M. (2001). Razvojni predhodniki velikih petih dimenzij osebnosti [Developmental antecedents of the big five personality dimensions]. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija: izbrane teme [Developmental psychology: Selected works]* (str. 18–41). Ljubljana: Oddelek za psihologijo Filozofske fakultete.
- Zupančič, M. (2004). Parental free descriptions of child personality: Applicability of the Five-Factor Model taxonomy from infancy through pre-school years. *Studia Psychologica*, 46, 145–162.
- Zupančič, M., Gril, A. in Kavčič, T. (2006). *Child and adolescent personality: Its structure, age trends and gender differences*. *Studia Psychologica*, 48, 311–332.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004). Personality structure in Slovenian three-year-olds: The Inventory of Child Individual Differences. *Psihološka obzorja*, 13 (1), 9–28.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2005a). Child personality measures as contemporaneous and longitudinal predictors of social behavior in preschool. *Psihološka obzorja*, 14 (1), 17–33.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2005b). Gender differences in personality through early childhood: A multi-informant perspective. *Psihološka obzorja*, 14 (2), 11–38.
- Zupančič, M., Podlesek, A. in Kavčič, T. (2006). Personality types as derived from parental reports on 3-year-old. *European Journal of Personality*, 20, 285–303.
- Zupančič, M. in Puklek Levpušček, M. (2005). Temeljne osebnostne dimenzije v mladostništvu: njihova povezanost z motivacijskimi cilji in prepričanji v učnih situacijah [Basic personality dimensions in adolescence: Their relation to motivational goals and beliefs in school situations]. *Šolsko polje*, 16 (5/6), 3–33.